

BIBLISK-LUTHERSKT MAGASIN

ÅRGÅNG 1
NUMMER 4-5
2012

INNEHÅLL	Sida
Redaktionellt	2
Bibliska notiser	2
Lutherana	2
Varia	3
Pastoralt	3
Iakttagelser av samtiden	7
Recensioner	7

INSTITUTET FÖR BIBLISK-LUTHERSK FILOLOGI

Redaktionellt

Bäste läsare, du har framför dig det sista numret av årgång 2012 av *Biblisk-lutherskt magasin*. Den kraftiga förseningen beklagas härmed.

Redaktören

Bibliska notiser

Fler nytestamentliga papyrer emotsedda

Före boktryckarkonstens tid skrevs Nya testamentet alltid av för hand. Innan papperet slog igenom, från högmedeltiden och framåt, skrevs handskrifterna mestadels på pergament (specialbehandlade djurhudar). Under de första århundradena skrev man ofta på papyrus. Papyrus framställdes av papperssäv och var inte lika hållbar som pergament. Papyrus producerades främst i Egypten. Egyptens torra klimat och sand är en så gynnsam miljö att åtminstone en del nytestamentliga papyrer har kunnat bevaras ända till modern tid. Fynd av NT-papyrer har gjorts sedan sent 1800-tal, och antalet publicerade grekiska papyrushandskrifter till Nya testamentet är idag knappt 130. De är mer eller mindre fragmentariska.

I februari 2012 meddelade NT-forskaren Daniel B. Wallace i en debatt att ytterligare sex nytestamentliga papyrer i varierande skick och omfattning skulle komma att publiceras inom ca ett år, eller åtminstone 2013.¹ Han berättade bl.a. att en av papyrerna, en handskrift till Markus-evangeliet, daterats till första århundradet e.Kr.² Den skulle i så fall vara det äldsta NT-handskriftsfyndet hittills,³ om man kan bortse från en del andra fragment framför allt från grotta 7 i Qumran vid Döda havet, vars identifiering är omtvistad.⁴

Om de andra fem handskrifterna rapporterar Wallace att en är av Lukasevangeliet och fyra av Paulus brev (inklusive Hebreerbrevet). Till detta kommer ännu ett textvittne till NT, en predikan över Hebreerbrevet 11.⁵ Dessa anges vara defi-

nitivt eller sannolikt från andra århundradet. Handskrifterna har sitt ursprung i Egypten.⁶

Om dateringen av papyrerna visar sig bestå skriftexperternas prov,⁷ har antalet fynd av tidiga vittnen till Nya testamentet fått ett mycket betydande tillskott.

Lutherana

En bön av Johann Gerhard⁸

Meditationen går igenom de dagliga felstegen.

Helige Gud, rättfärdige domare, ingen är oskyldig inför dig,⁹ ingen är fri från fall i synd. Också jag är i avsaknad av den härlighet som jag borde ha fört med mig till din dom;¹⁰ jag saknar oskuldens klädnad i vilken jag borde ha infunnit mig för din blick. Sju gånger, ja, ännu oftare faller jag varje timme, sjuttio gånger sju syndar jag varje dag. Anden är visserligen emellanåt redo, men köttet är alltid svagt.¹¹ Den inre människan är stundom stark och blir kraftigare, men den yttre människan är matt och försvagas.

För inte gör jag heller det goda som jag vill, utan det onda som jag inte vill.¹² Så ofta fåfängliga, förvrängda och ogudaktiga tankar kommer upp i sinnet! Så ofta fåfängliga, onyttiga och skadliga ord bryter fram! Så ofta förvända, förvrängda och ogudaktiga handlingar förorenar mig! All min rättfärdighet är som en menstruerande kvinnas tygstycke.¹³

Därför vågar jag inte upprätta min rättfärdighet inför dig,¹⁴ utan jag ödmjukar mig nerböjd inför ditt absolut rättfärdiga domarsäte och ropar till dig ur djupen:¹⁵ ”Herre, om du bestämmer dig för att tillräkna synder, vem kan då bestå?¹⁶ Om du vill gå till doms,¹⁷ vem uthärdar det? Om du vill att jag ska inställa mig till din rättfärdighets stränga prövning, hur ska jag kunna klara mig inför dig? Om du vill avkräva mig en noggrann räkenskap på mitt liv, kan jag inte ge svar på en sak bland tusen.”¹⁸

Därför stängs min mun,¹⁹ jag erkänner

mig vara värd eviga plågor inför dig, och bekänner i tårar att jag med rätta kunde överlämnas till det eviga fängelset.

För dessa mitt livs dagliga synder frambär jag till dig, helige Fader, din Sons allra dyrbaraste blod, utgjutet på korsets altare, ett blod som tvättar mig ren från alla mina förseelser.²⁰ Mina synder, som tar mig till fånge, är alldeles för många och starka, men vida dyrbarare och verk-sammare är din Sons lösensumma. Detta det mest fullkomliga, fullständiga och heli-ga pris må träda fram för min skull till förlåtelse för mina förseelser, Amen.

Varia

Allmän rättfärdiggörelse ingen ny lära

Det har hävdats att Bekännelseskriterierna inte känner läran om den allmänna/objek-tiva/universella rättfärdiggörelsen, som i stället skulle vara ett senare påfund.²¹ Den-na lära lär bl.a. att rättfärdiggörelse och syndaförlåtelse/försoning är ett och samma fenomen,²² och lär att detta fenomen är verklighet genom Kristi ställföreträdande gottgörelse (att han lydde Guds lag i män-niskornas ställe och led straffet för männi-skornas synder).²³ Så skriver den till Mis-sourisyndoden hörande teologen Georg Stöckhardt beträffande Rom 4:25:

”Vår rättfärdiggörelse framstår alltså på vårt ställe som en effekt av Kristi uppväckelse. Visserligen har redan genom Kristi död, hans blodiga försoning, rättfärdigheten som gäller inför Gud framställts och gjorts klar, som vi ovan utförligt har påvisat. Är människornas synd verkligen försonad, gottgjord i Guds ögon, annullerad, så har människorna just därigenom blivit rättfärdiga. Men båda, försoningen såväl som rättfärdiggörelsen, som också sammanfaller sakligt, har sedan genom Kristi uppståndelse bekräftats och beseglats.”²⁴

I kritiken mot läran om den allmänna rätt-färdiggörelsen har framförts att det skulle vara orimligt att Gud förlåter/försonar människan både innan hon kommer till tro och när hon kommer till tro. Därför, heter det, är det först när människan tror som

hon blir förlåten.²⁵ Men Bibeln kan tala om förlåtelsen/försoningen dels som ett juridiskt färdigt faktum för hela mänsk-ligheten, dels som något som sedan delas ut till individer:

Mina barn, detta skriver jag till er för att ni inte skall synda. Men om någon syndar, har vi en som för vår talan inför Fadern – Jesus Kristus som är rättfärdig. Han är försoningen för våra synder, och inte bara för våra utan också för hela världens.²⁶

Om vi bekänner våra synder, är han trofast och rättfärdig, så att han förlåter oss våra synder och renar oss från all orättfärdighet.²⁷

En term kan vara av senare datum än den sak den står för. Man kan därför tala om en syndaförlåtelse/försoning som skett en gång för alla utan att använda termen all-män rättfärdiggörelse. Som ett exempel på detta presenteras här i ny arbetsöversätt-ning ett citat av kyrkofadern Ambrosius²⁸ som återfinns i Apologin i Bekännelse-skrifterna.²⁹

Men världen underkastades honom genom lagen, eftersom alla anklagas av lagens föreskrift och ingen förklaras rättfärdig av lagens gärningar. Insikt om synd får man alltså genom lagen,³⁰ men skulden avlägsnas inte. Lagen tycktes ha gjort skadan, lagen som hade gjort alla till syndare, men Herren Jesus kom och förlät alla synden, som ingen kunnat undvika. Han strök ut vårt skuldebrev genom att utgjuta sitt blod.³¹ Det är vad aposteln säger: ’Synden blev stor genom lagen, men nåden överflödade genom Jesus.’³² För efter att hela världen blivit underkastad tog han bort hela världens synd, såsom Johannes vittnade: ’Se Guds Lamm, se, han som tar bort världens synd.’³³ Och därför ska ingen ha sin stolthet i gärningar, för ingen förklaras rättfärdig genom sina gärningar. Nej, den som är rättfärdig har det till skänks, för han har förklarats rättfärdig efter [dopets] bad. Alltså är det tron som befriar genom Kristi blod, eftersom den är salig vars synd förlåts och som får förlåtelsen till skänks.³⁴

Pastoralt

En predikan av Luther över Luk 5:1–11³⁵

Det är två saker som vår käre Herre Kristus

predikar om för oss i denna evangelietext. För det första tröstar han oss att han inte vill låta oss dö av hunger. För det andra tröstar han oss också att han inte vill låta oss bli fördömda till våra själar. Synderna må vara hur stora som helst; vi ska ändå inte förtvivla. Den första, kroppsliga nöden, där det är hunger och elände, är stor. I den vill han ge oss så att vi har nog. Den andra, andliga nöden, där det är syndar – och vi människor är alla syndare –, är också stor. Ja, den är en mycket större nöd än den kroppsliga nöden hunger. Lärjungarna befinner sig här i synden. Därför är de förskräckta och tvivlar. Ju närmare dem Frälsaren är, desto mer vill de fly. ”Gå bort ifrån mig, Herre”, säger Petrus, ”jag är en syndig människa.” Han blir så förvirrad och vetlös att han tänker stöta bort den som vill förlåta synderna. I en sådan nöd vill Kristus också ge rikligt med tröst, liksom han här tröstar lärjungarna. Dessa två saker ska vi behandla lite utförligare.

För det första: en kristen ska anbefalla sin kropp och själ åt vår Herre Gud. För kroppens del ska han, även om han inte på en hel natt fått något, inte förtvivla, utan lita på att Gud ska nära honom och att han således ska ha tillräckligt. För själens del ska han lita på att Gud ska hjälpa honom, såsom Kristus här hjälper Petrus och därtill gör honom till en apostel. En troende har att äta och dricka även om han inte är kejsare; det beror inte på det. För Gud lovar inte de sina denna världes ägodelar, stora rikedom, makt och ännu mindre halva världen. I stället lovar han dem det eviga livet och vill dessutom ge dem att äta och dricka här på jorden. Så låt oss se hur människor förhåller sig till det.

Gud ser det som en stor ära när vi handlar gentemot honom och hans ord så som Petrus här. Fastän förnuftet vill föra oss i en annan riktning, behärskar vi oss och säger: ”Förnuft hit och förnuft dit, här står Guds ord och befallning och då får det bli så.” När någon kan hålla sig så till ordet, skrattar vår Herre Gud och hela den himmelska härskaran. Sådan lydnad visad mot människor behagar dessa väl, som när

en furste ger sin tjänare en uppgift och denne genast går, utför den och tänker, utan att tvista om hur det ska lyckas: ”Min herre har gett mig den uppgiften. Jag ska i Guds namn utföra det. Går det väl, går det väl för honom och mig. Går det illa, går det illa för honom och inte mig. Är det tokigt befallt så blir det tokigt utfört; vad rör det mig? Jag är till för att jag ska fullfölja uppdraget” o.s.v. Så behagar det Gud i himlen väl när en människa håller sig till ordet och säger: ”Bort med dig, förnuft! Gud har befallt mig det i sitt ord; jag ska göra det som han har befallt mig.”

Om man skulle handla gentemot Gud och hans ord så som man är skyldig att göra skulle stor frid råda jorden. Varken sekter eller kättare skulle uppträda. I stället skulle alla kyrkor vara riktigt eniga i läran och välbehållna. Det skulle inte vara krig och osämja utan idel fred i landet, i människornas hjärtan, i hemmen. Men då man inte gör så och den största delen ska vara kloka och tvista och varken stödja sig på Guds ord eller uteslutande följa det, så följer på det allehanda irrläror och oenighet.

Utän själsstrid går detta definitivt inte. När det går för oss som för Petrus att vi arbetar förgäves, en hel natt, då blir det så att vi blir bekymrade och snart klagar över saken. Vi blir otåligen och tänker att vi ska låta allt vara som det är och gå därifrån. Men man ska inte ge detta angrepp mot själen utrymme, utan alltid bli kvar i arbetet och låta Gud sörja för saken. För vi ser ofta att det finns rejäla, fromma och lydiga barn som inget vill gå bra och framåt för. Däremot går allt bra för andra onda och olydiga busar, helt efter deras önskan. Men det varar inte länge, och till slut framgår att det som misslyckades i början gett resultat medan det som gick bra i början slutat illa. Om det händer också dig att det inte går bra i början, håll ändå ut och låt dig inte förtröttnas. Att misslyckas där du förblir lydig är nämligen bättre än att lyckas där du är olydig. Orsaken är att Gud till slut störtar omkull olydnaden och lyckan, hur stor framgången än är, och hjälper lydna-

den som inte varit lyckosam och ger den lyckan.

Därför ska vi lägga märke till sådana företeelser väl och följa denna fina förebild, att Petrus ser endast på ordet och följer det. Han låter sig varken föras vilse eller hindras av andra tankar, som hade infunnit sig hos mig och dig och säkert också infann sig hos honom. Är du pastor, så säg: ”Jag har börjat att predika och lära folket. Men det går inte framåt utan det blir motstånd än här, än där. Men detta skadar mig inte. Eftersom Gud har befallt mig att predika sitt ord, ska jag inte avstå från det. Misslyckas det, misslyckas det vår Herre Gud. Lyckas det, lyckas det mig och honom.” På samma sätt ska man göra i andra ämbeten och kall och säga: ”Här är Guds ord och befallning. På den grunden går jag iväg och kastar ut mitt nät. Jag låter Gud sörja för hur det lyckas.” För lika väl som Petrus har Guds ord på att kasta ut nätet, står Guds ord och befallning över oss: Gud befäller oss att vi ska arbeta och göra vad vårt kall kräver. För honom som nu ser på det kallet och flitigt fortsätter med arbetet, även om framgången och välsignelsen utblir en tid, måste det till slut gå väl.

Detta får räcka vad gäller den första trösten och läran. Den är kroppslig och gäller livsuppehållet: Kristus vill inte i långa loppet låta sina kristna arbeta förgäves. Han vill vara närvarande i deras arbete med sin välsignelse och inte låta dem dö av hunger när de bara frimodigt och glatt förtröstar på ordet.

Den andra trösten är andlig. En kristen ska anförtro vår Herre Gud också sin själ. För Gud ger en riklig tröst i evangeliet att han vill ta sig an syndarna för sin kära Sons skull, förlåta dem deras synder och göra dem saliga. Men i en sådan rikedom av andlig tröst som rör syndernas förlåtelse och saligheten vill det sig inte för oss människor, fastän vi redan är kristna och har Guds ord. Vårt hjärta säger jämt: ”Jag skulle väl gärna vilja be och lita på Gud. Men jag är en syndare; hur kommer jag dithän att jag blir from? Vår Herre Gud är för stor; jag får inte komma inför honom

och be.” I sådan nedslagenhet, förskräckelse och ängslan tröstar Kristus rikligt också i denna evangelietext. Han säger: ”Men, bli inte förskräckt nu, utan lita oförfärat och glatt på ordet. För Petrus är också en syndare, och jag vill likväl inte ha det så att han förtvivlar, utan att han fattar mod och har en glad förtröstan på att jag inte ska stöta bort eller förkasta honom på grund av hans synder.”

Men han vill att man vågar enligt hans ord. Liksom han skänker Petrus en riklig fiskfångst när denne vågar efter hans ord, vill han inte heller låta oss sjunka ner i denna andliga anfäktelse om vi vågar i enlighet med hans ord. Skulle Petrus ha fått den här fiskfångsten på natten under sin arbetstid, skulle han ha tänkt att han fick fisken genom sin skicklighet och möda. Men när han fiskar hela natten och inte får något och Herren ger honom ordet och uppmanar att försöka en gång till, då måste Petrus begripa att det inte alls är han som har fångat den med sitt arbete utan Guds ord och välsignelse har gjort det. Liksom fiskarna ges för intet och av nåd där sker också här. Synderna blir förlåtna, inte på grund av vår förtjänst utan av nåd genom ordet. Därför ska man vänja sig vid att göra anspråk på ordet och bygga på det, i bön och annars, och lämna sin ovärdighet därefter.

Men det är svårt att bygga på ordet och slå bort ovärdigheten. För djävulen väcker ideligen i hjärtat tanken: ”Jag är en syndare, jag får inte komma inför Gud.” Med denna tanke förstör han mycket bön och glädje i hjärtat. Så är vi också av födelsen benägna att hela tiden stödja oss på vår värdighet och kan inte tro att våra synder blir förlåtna av nåd. Nu är det sant, Petrus ljuger inte när han säger det, att han är en syndig människa. Denna bekännelse är rätt. Men det är inte rätt att han uppmanar Kristus att gå bort från sig. För i detta fall, när det gäller att vara och förbli hos Kristus, måste man genast vända bort blicken från vår värdighet eller ovärdighet, synd eller rättfärdighet, och inte se på dem, utan hålla sig fast vid ordet och gripa tag om

Kristus i ordet. Först glömmer Petrus fint vad han är och säger: ”Herre, jag är en fiskare och kan fiska, men jag låter konstens regler vara och kastar ut nätet på grund av ditt ord.” Så borde han ha gjort och sagt också här: ”Herre, jag är en syndare och inte värd din närvaro, men jag ser nu inte på mina synder utan vågar på ditt ord och stannar hos dig.” Men Petrus låter ordet falla, ser på sin ovärdighet och säger: ”Herre gå bort från mig, jag är en syndig människa”. Men kära Petrus, du var ju förut en mästare, men här glömmer du konsten helt och hållet. Först säger du: ”Bort, bort med fiskaren, här är ett ord, som jag ska följa.” Så ska du också här säga: ”Bort, bort med syndaren; hit hör en annan man, som inte ser på om han är syndare eller helig, utan vågar klamra sig fast vid ordet om syndernas förlåtelse och tro det.” Tidigare såg du inte på om du var fiskare. Så borde du här inte se på om du är en syndare.

Där kommer nu Kristus till Petrus med hjälp mot en sådan förskräckelse och ängslan och säger: ”Varför vill du frukta? Jag vill ju inte fördöma dig. Jag har inte kommit för att mäta syndarna med min rättfärdighet och helighet. Det är förvisso sant att jag skulle kunna göra det, jag skulle också ha fog för och rätt till det. Men jag ska inte göra det, jag ska inte använda min rätt. Hur from och helig jag än är vill jag inte för den skull gå ifrån er. Och min rättfärdighet ska inte heller jaga bort er, utan locka er till mig, för att också ni ska bli rättfärdiga och heliga genom mig. Och jag vill göra detta så rikligt, att ni också ska ta med andra, hela kungariket och furstendömen. Ett sådant nät ska jag ge er, nämligen mitt kära evangelium. Så frukta inte, Petrus; du ska inte endast ha en nådig Gud, utan du ska också hjälpa många andra till att komma dit du har kommit själv.” Med ett sådant nät fiskar man än idag. När evangeliet förkunnas kastas nätet ut, och så faller det över hjärtat. Människorna är fiskarna som fångas. Detta är ett annat fiske.

Så erbjuder sig Kristus i denna evangelietext att rikligt hjälpa oss till kropp och

själ. Han ger Petrus två båtar fulla med fisk, så att denne har nog, inte endast till sig själv utan också åt alla de andra. Likaså ger han Petrus en rik tröst och i uppdrag ett sådant ämbete, genom vilket inte bara han själv blir rättfärdig och helig, utan också andra läggs till, så att också de blir rättfärdiga och heliga. Det är ju rikligt givet. Men tyvärr brister det hos oss: vi kan inte tro det, för vi kan inte tänka: ”Gud missunnar dig inte bröd för dagen, han låter inte kasta dig till helvetet.”

Därför är det djävulen som predikar i vårt hjärta: ”Frukta.” Likaså: ”Vad ska jag äta och dricka? Hur ska jag försörja mig?” Kristi ord lyder: ”Du ska ut på fisketur.” Och: ”Frukta inte.” Därför är tankarna som leder till förtvivlan, det må gälla om kroppen eller själen, från djävulen. Kristus vill inte bespisa endast Petrus med fiskarna utan också andra människor. På samma sätt vill han inte endast trösta Petrus och hjälpa honom till himmelriket; han vill göra det med andra människor också, bara man vill följa hans ord. Så rikligt vill han värdera tron, vilken ära och vilket offer det är att tro på honom, såsom han också visar med detta under. Han ser hjärtligt gärna och alla änglarna skrattar, när vi tror på honom och säger: ”Herre, efter ditt ord vill jag våga det”, om det sedan gäller andliga eller kroppsliga ting.

Om vi gjorde detta, skulle vi vara saliga, och det skulle vara som i paradiset. Sedan skulle vi förhålla oss rätt i alla saker, i liv, död, sjukdom, fattigdom o.s.v. Vi skulle säga: ”Herren, på ditt ord vill jag vara sjuk, på ditt ord vill jag vara en syndare, på ditt ord kommer jag inför dig och ber, på ditt ord vill jag dö, till ditt ord håller jag mig. Du säger att jag ska ut på fisketur och du säger också att jag inte ska frukta. Jag håller mig till det och allt som predikas mot det ordet i mitt hjärta vet jag med säkerhet vara djävulens ord, inte Kristi ord.” De små barnen kan konsten. De fruktar inte hunger, de fruktar inte heller för döden. När de dör far de bort till himlen som änglarna, varken deras själ eller deras kropp fruktar; de är inte rädda

för vart de ska fara. Så borde också vi göra. Vi ska på Herrens ord fara ut på en fisketur och inte frukta. Orden ska vi akta högt som himmel och jord. Må Gud hjälpa oss så att vi framöver lär oss det. Amen.

Iakttagelser av samtiden

Återigen en bok av Dan Brown

En ny bok av Dan Brown vid namn *Inferno* har kommit ut. Den marknadsförs som ”spänningsroman” av ”succéförfattaren”, som återvänder ”till det gamla Europas hjärta och till de sammanhang som fascinerade redan i hans stora succé *Da Vinci-koden*”.³⁶ Vad är då att vänta sig från en ny bok av Dan Brown, om författarskapet fortsätter i samma stil som i *Da Vinci-koden*?

För ett antal år sedan skulle redaktören hålla ett föredrag om *Da Vinci-koden* och måste därför läsa den. Syftet med föredraget var framför allt att ge synpunkter och fakta efter egen genomläsning och prövning av vad denna storsäljare hävdade om Bibeln och kristendomen.

Prövningen visade att boken innehöll grova faktafel. Om boken hade varit grundad på fakta, såsom Brown själv hävdade,³⁷ hade den varit värd en del av den enorma uppmärksamhet den fick. Det är mycket oroande att en bok inte håller de faktakrav som den själv satt upp och ändå blir så populär.

Mindre allvarligt är att Brown inte är bra på att skriva heller. Denna brist har många recensenter tagit upp.³⁸

Om nu *Da Vinci-koden* varken är bra på fakta eller välskriven, hur kan man förklara att blev så populär? Kritik av innehåll och utförande brukar ofta stöta på invändningen: ”Många gillar den ju, då kan den väl inte vara dålig!”. Redaktörens förklaring till succén är:

1) ”Alla älskar en konspiration”. Brown är själv väl medveten om att konspirationsteorier fascinerar, eftersom han låter en av huvudpersonerna i boken säga detta.

2) Icke-kristna människor (=majoriteten av

befolkningen i västvärlden) har en dragning till kritik och förlöjligande av kristendomen, och det på bekostnad av fakta. Detta framgår av vad Jesu lärjunge Johannes skriver i 1 Joh 4:5-6:

De är av världen och därför talar de vad som är av världen, och världen lyssnar till dem. Vi tillhör Gud. Den som känner Gud lyssnar till oss, den som inte är av Gud lyssnar inte till oss. Det är så vi känner igen sanningens Ande och villfarelsens ande.

3) Vanliga läsare upptäcker inte relativt låg litterär kvalitet alls så lätt som litteraturkritiker, och den stör därför inte dem lika mycket.

I *Da Vinci-koden* förenas konspirationsteorier med kritik och förlöjligande av kristendom.³⁹ Kombinationen är så effektiv att andra fel och brister hamnar i bakgrunden. Dessutom är i den västerländska kulturen sanningen inte så intressant (se ovan under ”Recensioner”).

Den innehållsliga sidan av den nya boken *Inferno* kan göra den aktuell för en recension i *BM*.⁴⁰

Recensioner

Den nya likgiltigheten

G. Herrmann, ”Die neue Gleichgültigkeit”, *Theologische Handreichung und Information*, 3/2012, s. 2–6.

Gottfrid Herrmann är lärare vid Lutherska teologiska seminariet i Leipzig, som tillhör en luthersk frikyrka i Tyskland vid namn Evangelisch-lutherische Freikirche. Hans artikel handlar om den nya likgiltigheten som enligt honom möter dem som i Tyskland och i synnerhet dess östra delar ska avlägga vittnesbördet om Kristus. Artikelns hölls som ett föredrag vid en pastoralkonferens och ett lördagsseminarium inom nämnda kyrka.

Herrmann tar till sin utgångspunkt tanken att man bör känna dem man bekänner sin tro för. Vilka är dessa människor? Herrmann börjar med att hänvisa till statistik på att 64 procent av tyskarna är

medlemmar i en kyrka, och drar, efter att ha räknat bort 3–5 miljoner muslimer, slutsatsen att ca en tredjedel är icke-kristna. I de östra delarna av Tyskland tillhör endast 20–30% en kyrka. I Herrmanns egna Sachsen säger 88% av de tillfrågade att de inte anser sig vara troende eller religiösa. För den ”normala” medborgaren i Sachsen är religion en speciell böjelse eller hobby.

För att pejla in den vanliga människans tänkande fortsätter artikelförfattaren med en analys av vår tid, som betecknas som postmodern. Sedan räknar han upp fenomen i den postmoderna mentaliteten:

- 1) gränslös pluralism utan bindningar,
- 2) dragning åt det irrationella,
- 3) motstånd mot sanningsanspråk,
- 4) känslöbetonad livshållning,
- 5) splittring av samhället i likaberättigade segment,
- 6) ”dekonstruktion” av alla bestående system, varav delar sedan ingår i en egen ”rekonstruktion”,
- 7) hämningslös individualism.

Herrmann fortsätter med att säga att denna mentalitet sedan länge också finns i hans och åhörarnas församlingar.⁴¹

Propagerande ateister finns i Tyskland, men de och deras religionskritik, som framför allt angriper kristendomen, är en marginell företeelse. Den vanliga människan skulle inte kalla sig ateist, utan ser i stället religionsutövning som en av många hobbyer: en del är intresserade av fotboll, andra av orkideer, somliga av religion.

Hur ser denna genomsnittsmänniskas liv ut? Hon

- 1) tror på den starkes rätt,
- 2) slår vakt om sitt oberoende,
- 3) kan få ”heliga rysningar” av musik och sport,
- 4) har en ”ritualkalender” för året med olika sekulära aktiviteter,
- 5) tycker inte att kyrkor har något att ge henne.

De flesta är ändå fina, anständiga människor som bryr sig om sina nära och kan göra en del insatser också för de andra medmänniskorna, fortsätter författaren.⁴²

Var ska ett missionerande samtal ta sin

ansats? Författaren ser problem med flera ansatser: Att tala om att kristna är bättre människor kommer att besvaras med invändningen att korstågen leddes under Kristi namn, påminnelser om häxbrännningar, att präster välsignat vapen, att påven är emot kondomer, vilket främjar spridningen av AIDS, att kyrkorna i Tredje riket och i Östtyskland inte tillräckligt stod emot statens oförrätter. Ett tal om döden som väntar varje människa kan besvaras med att man inte känner ängslan för döden eftersom allting tar slut då. Att tala om att vi har ett ansvar för Gud pareras med att om det överhuvudtaget finns en Gud har vederbörande inget tvivel om att bestå inför honom. Riktiga syndar har vederbörande inte begått; sådant som kyrkan kallar synd är inte det.

Herrmann fortsätter med att referera till en undersökning enligt vilken 69% av tyskarna tyckte att det är bra med en kyrka. Han säger att det inte alls behöver betyda att de delar någon kyrkas värderingar eller praktiserar dem. Den postmoderna människan plockar bara det som behagar ur olika sammanhang och gör en egen mix. För det kristna budskapet i dess helhet är hon likgiltig.

Författaren gör en koppling till sin egen kyrka. Medlemmar där dekonstruerar den kristna trons helhet och rekonstruerar ur den något eget.

De går visserligen mer eller mindre regelmässigt på gudstjänsten på söndagarna. Men de skulle inte drömma om att hålla alla sin kyrkas trosförklaringar för riktiga eller goda. (Det är inte så endast hos katolikerna, utan också i vår kyrka). De ser det inte som inkonsekvent eller tvivelaktigt att tillhöra en viss kyrka men samtidigt avvisa somliga av dess centrala läror eller praktiska konsekvenser av dem. De finner det vara bra att kyrkan ger vägledning och slår vakt om värderingar, men själv praktiserar de endast de värderingar som de själva finner vara goda och rätta.⁴³

I detta sakförhållande ser författaren upphovet till en del moderniseringsförslag i sin kyrka.

Hittills har enligt författaren kyrkorna haft uppfattningen att man kan nå männi-

skorna i omgivningen genom förnuftiga argument och personligt vittnesbörd om tron. Av dem som nåtts på det sättet har man väntat dop och en trogen relation till en församling. Det postmoderna tänkandet gör att detta uppenbarligen inte fungerar längre, menar författaren. De flesta människor når vi inte längre på det sättet, för de motsvarar inte våra förväntningar. Stort uppslagna evangelisationskampanjer kan verka effektfulla, men enligt författaren var de flesta deltagarna i sådana arrangemang redan kristna.

Mission betyder ”sändning”. Herrmann plockar upp tanken att missionen ska sända såsom en radiokanal. En radiokanals uppgift är att bara sända. Denna tanke tilltalar honom, även om han medger att jämförelsen haltar lite. Kyrkan har fått ett sändningsuppdrag, missionsbefallningen. Hon har att vittna om att evangeliets budskap erbjuder en omfattande sanning, från vilken följer en bestämd livsmening och bestämda värderingar.

Det må vara ett erbjudande bland tusentals. Men som kristna borde vi bekänna oss till det att det som vi har att erbjuda är något unikt som vida överträffar alla andra erbjudanden.⁴⁴

Författaren talar om det kristna budskapets unika innehåll genom en jämförelse med andra religioner. När dessa går ut på att människan ska få Gud välvilligt inställd till sig är det kristna budskapet att Gud vänder sig till människorna med sin välvilja, sin nåd. Han sänder sin Son till denna jord för att vi inte ska gå förlorade.

Författaren fortsätter med den lutherska läran att människor inte kan få någon att tro eller övertala honom till det. Det gör endast Gud. Uppgiften är i stället att se till att budskapet om Jesus Kristus erbjuds om och om igen.

Efter dessa markeringar diskuterar Herrmann ett par strategier för att missionera för att till slut landa i att det personliga samtalet fortfarande efterfrågas: en villighet att svara på frågor och att berätta om livet som kristen i vardagen. Det har alltid gett goda resultat, även om man inte ska vänta sig några spektakulära mass-

omvändelser. Först talar man om tron, sedan följer en önskan att höra och se mer, t.ex. på en gudstjänst. Författaren betonar vikten av en god livsföring därför att människor iakttar mer vad vi gör än vad vi säger.

Författaren kommer så till frågan om budskapets innehåll. Han säger att de flesta kyrkor tycks ha gjort felslutet att det kristna budskapet ska anpassas till det postmoderna samhället. Det är otvivelaktigt rätt och viktigt att en kyrka ser realiteterna i samhället, men det kan nu inte betyda att hon ska anpassa sig till vilket pris som helst och s.a.s. yla med vargarna. Mångfalden av uppfattningar och religionsmodeller kräver av en kyrka en klar profil, ett klart igenkänningstecken. En kyrka måste se till att budskapet förkunnas på ett sådant sätt att det inte förväxlas med något annat. Så kommer författaren också in på frågan om budskapets form. Han menar att form och innehåll inte enkelt låter sig skiljas från varandra. Inte sällan hör till en viss form ett bestämt innehåll. Man måste inte haka på varje modetrend.

Som luthersk kyrka har vi, säger författaren till sin publik, en liturgiskt präglad gudstjänst, som utformats under århundraden. Han ifrågasätter bilden av en typisk icke-troende som inte sätter sin fot i kyrkan om han inte får en toppaktuell föreställning, och hänvisar till erfarenheter av motsatsen: att besökare söker något bestående i en värld i ständig förändring.

Till sist säger Herrmann till sin publik att kyrkan inte ska söka sin ”räddning” i att försöka anpassa sig så mycket som möjligt till den rådande kulturen utan erbjuda ett slags ”motkultur” med alternativa levnads-sätt t.ex. i fråga om äktenskapet, könsroller och uppfostran. Det kan vara det enda vettiga sättet att klara av vår sändning i denna postmoderna omgivning.

En utvärdering av artikeln bör här ges. Man kan förmoda att bakgrunden är moderniseringsförsök av form och kanske även innehåll inom den egna kyrkan. Författaren kommer med en intressant analys av det postmoderna tänkandet och

har säkert rätt i att den bästa missionsansatsen är det personliga samtalet. Han behandlar dock lagens roll för svepande, så att den framstår som bara problematisk. Det går att predika lag klart också för dagens näst intill likgiltiga människor. De vet inte att allt tar slut en dag, inte heller att Gud inte finns och därför inte kommer att ställa dem till svars, och inte heller att de i så fall är bra nog för Gud. En del av dem förmodar att det är så, en del tror säkerligen det också, men det är lagens uppgift att avslöja människans falska stöttepelare, och vi har gott om exempel på klar lagförkunnelse i Bibeln för sådana dåtidens människor som inte var helt obekanta med det bibliska budskapet.⁴⁵

Författaren har rätt i att kristendomens budskap, evangeliet, är unikt⁴⁶ och att det allt överskuggande är att se till att sända ut Guds ord om och om igen.⁴⁷

Att en kyrka som inte klarar av att kuva postmodernismen genom läro- och kyrkotukt också kommer att få problem med vardagsmissionen är klart. Artikelförfattaren är förvisso medveten om att den missionerande rösten måste vara entydig. Men han verkar inte tänka på att den inte kan vara det när den egna kyrkan är oenig inbördes.

Viktig blir här fenomenet förargelse. Bibeln varnar ofta för förargelser.⁴⁸ Den definierar en sann förargelse som det som avviker från Bibelns lära.⁴⁹ Paulus säger att han bemödar sig om att inte lägga något hinder för evangeliets ämbete genom något förargligt i den egna livföringen,⁵⁰ och uppmanar också andra att följa sitt exempel.⁵¹ En kyrka som inte hanterar förargelser efter Bibelns anvisningar, utan i stället tillåter bland medlemmarna falsk lära och praxis, kan inte heller fullgöra sitt uppdrag i missionen såsom det är menat. Denna verklighet är ojämförligt mycket viktigare än frågan om vilka de yttre formerna ska vara, en fråga som i princip faller under den kristna friheten. Bibeln lär att allt i församlingen ska tillgå värdigt och med ordning,⁵² men bestämmer inte t.ex. vilka instrument eller melodier som får användas i gudstjänsten.⁵³

Författaren frågar i artikeln om vi inte emellanåt ertappar oss själva med postmoderna tankar och förhållningssätt och säger sig hoppas att vi ännu märker det.⁵⁴ Ja det är bättre att märka en sjukdom som fräter på inombords – åtminstone för den som vill bli frisk och har en doktor som kan och vill bota. Må åtminstone några människor få upp ögonen för postmodernismens likgiltighet. Den bidrar förmodligen till att de flesta samfund som en gång varit lutherskt ortodoxa nu tillåter obiblisk lära och praxis. Det skadar Guds rikes spridning ute i världen.⁵⁵

Noter till ”Bibliska notiser”

¹ De ska publiceras på förlaget Brill, som ännu 11/5 2013 inte annonserat boken, se www.brill.com/publications/forthcoming/forthcoming-publications-pdfs.

² Se www.reclaimingthemind.org/blog/2012/02/wallace-vs-erhman-round-three/ (hämtad 11/5 2013).

³ Det äldsta fyndet hittills dateras till ca 125 e.Kr. och utgörs av ett brottstycke av Johannesevangeliet. De delvis bevarade verserna är 18:31–33 (framsidan) och 18:37–38 (baksidan). Dateringen är gjord paleografiskt, d.v.s. man har jämfört skriften, fr.a. bokstävernas utseende, med skriften i dokument som daterar sig själva. När få bokstäver är bevarade försvåras dock jämförelsen och dateringen kan bli mer osäker.

⁴ Ett fragment har hävdats tillhöra Markusevangeliet och vara från första århundradet.

⁵ Grekiska NT-handskrifter är inte de enda vittnena om Nya testamentets text. I verk av kyrkofäder och andra gamla kyrkliga texter citeras NT ofta, på grekiska och vissa andra språk. NT översattes också redan i antiken till flera språk, och handskrifter till sådana översättningar finns bevarade.

⁶ Se www.hughhewitt.com/new-testment-scholar-daniel-wallace-on-the-gospel-of-mark-discovery-and-other-biblical-papyri-with-it/ hämtad 11/5 2013.

⁷ Enligt Wallace ska fler paleografer (experter på skriftarter), bedöma fragmenten innan de publiceras. Efter publikationen kommer säkerligen fler paleografer att yttra sig.

Noter till ”Lutherana”

⁸ Bönen är hämtad ur dubbelverket *Johannis Gerhards Meditationes sacrae ejusdemque Exercitium pietatis* utgivet av Hermann Scholz, 1863. Den återfinns i verkets andra del, vars fullständiga titel är *Exercitium pietatis quotidianum quodripartitum cura et studio Johannis Gerhards, sanctae theologiae doctoris et in academia Jenensi professoris*, s. 5f.

⁹ Job 14:4.

¹⁰ Rom 3:23.

¹¹ Matt 26:41.

¹² Rom 7:19.

¹³ Jes 64:6 (enligt Vulgata). Menstruationsblod var ett av de ting som räknades som orena under Gamla förbundets tid, se 3 Mos 15:19–24.

¹⁴ Rom 10:3.

¹⁵ Ps 130:1.

¹⁶ Ps 130:3.

¹⁷ Ps 143:2.

¹⁸ Job 9:3.

¹⁹ Rom 3:19.

²⁰ 1 Joh 1:9.

Noter till ”Varia”

²¹ Den skulle i stället vara ett påfund från 1800-talet och av Synodalkonferensen, en kyrkogemenskap bestående av konfessionella lutherska samfund i Nordamerika såsom Missourisynoden och Wisconsin-synoden.

²² Så lär Bibeln (Rom 4:5–8): ”Men den som utan att bygga på gärningar tror på honom som förklarar den ogudaktige rättfärdig, honom räknas hans tro till rättfärdighet. Därför prisar också David den människa salig, som Gud tillräknar rättfärdighet utan gärningar: Saliga är de, vilkas överträdelser är förlättna och vilkas synder är överskylda. Salig är den man som Herren inte tillräknar synd.”

²³ Så lär Bibeln (Rom 5:18–19): ”Alltså: liksom en endas fall ledde till fördömelse för alla människor, så har en endas rättfärdighet för alla människor lett till en frikännande dom som leder till liv. Liksom de många stod som syndare på grund av en enda människas olydnad, så skulle också de många stå som rättfärdiga på grund av den endes lydnad.”

²⁴ ”Unsere Rechtfertigung erscheint also an unserer Stelle als Effect der Auferweckung Christi. Es ist zwar schon durch den Tod, durch die blutige Sühne Christi die Gerechtigkeit, die vor Gott gilt, hergestellt und bereitet, wie wir oben ausführlich nachgewiesen haben. Ist die Sünde der Menschen wirklich gesühnt, vor Gottes Augen gut gemacht, annullirt, so sind die Menschen damit *eo ipso* vor Gott gerecht geworden. Aber Beides, die Sühne, wie die Rechtfertigung, die eben der Sache nach zusammenfallen, ist dann durch die Auferstehung Christi bekräftigt und besiegelt worden.” *Commentar über den Brief Pauli an die Römer*, 1907, s. 214.

²⁵ Den rätta förståelsen är i stället att tron i egenskap av rättfärdiggörande tro förtröstar på en redan skedd förlåtelse. Den lutherska teologen Carpov uttrycker saken så här: ”Syndernas förlåtelse betraktas på två vis. Först sådan som den är förvärvat av Kristus och räcks fram i ordet och sakramenten som en skatt lovad av Gud och avsedd att sökas och ägas av syndare. Men sedan sådan som den redan är mottagen och genom tron är tillägnad och ägs. ... På det första sättet är syndernas förlåtelse föremål för den rättfärdiggörande tron, i den utsträckning som denna rättfärdiggör, och den griper tag om den förlåtelsen som en välgärning förvärvat av Kristus och framräckt till oss i evangeliet som en skatt bestämd

till vår frälsning.” (“Remissio enim peccatorum duplici modo consideratur. Semel, ut a Christo acquisita est, et in verbo ac sacramentis tanquam bonum divinitus promissum et intentum peccatoribus quaerendum et habendum offertur. Deinde vero, prout jam accepta est et per fidem applicata est atque habetur. ... Priori modo remissio peccatorum objectum fidei justificantis est, quatenus justificat et apprehendit remissionem istam, tanquam beneficium a Christo acquisitum et in evangelio nobis, tanquam bonum ad salutem nostaram destinatum, oblatum.” Walther–Baier, *Compendium theologiae positivae*, III, s. 285.) Jämför också Pieper, *Christliche Dogmatik*, 2, s. 653f., not 1531.

Se återigen Rom 4:5, kursivering red.: ”... tror på honom som räknar den *ogudaktige* rättfärdig ...”.

²⁶ 1 Joh 2:1–2. Om denna redan *skedda* allmänna förlåtelse talar också 2 Kor 5:18–19.

²⁷ 1 Joh 1:9. Den s.k. nyckelmakten förlåter synder, d.v.s. *delar ut* förlåtelsen, se Joh 20:23. I Herrens bön ber den troende att *få* synderna förlåtna: ”... förlåt oss våra skulder ...”, Matt 6:12.

²⁸ Född 339, död 397, biskop av Milano.

²⁹ Artikel IV, 103. För stället i gängse svensk översättning av Bekännelseskriterierna, se *Svenska kyrkans bekännelseskriter*, 1957, s. 120. Citatet är från slutet av Ambrosius brev till en viss Ireneus om fr.a. lagens andra bruk (*Epistulae*, 73,10–11). Översättningen baseras på den latinska texten i *Die Bekenntnisschriften der evangelisch-lutherischen Kirche*, 1959, s. 181.

³⁰ Rom 3:20.

³¹ Kol 2:14.

³² Rom 5:20.

³³ Joh 1:29.

³⁴ Rom 4:7.

”Subditus autem mundus eo per legem factus est, quia ex praescripto legis omnes conveniuntur et ex operibus legis nemo iustificatur, id est, quia per legem peccatum cognoscitur, sed culpa non relaxatur. Videbatur lex nocuisse, quae omnes fecerat peccatores, sed veniens Dominus Iesus peccatum omnibus, quod nemo poterat evitare, donavit et chirographum nostrum sui sanguinis effusione delevit. Hoc est, quod ait: Abundavit peccatum per legem; superabundavit autem gratia per Iesum. Quia postquam totus mundus subditus factus est, totius mundi peccatum abstulit, sicut testificatus est Iohannes dicens: Ecce agnus Dei, ecce, qui tollit peccatum mundi. Et ideo nemo gloriatur in operibus, quia nemo factis suis iustificatur. Sed qui iustus est donatum habet, quia post

lavacrum iustificatus est. Fides ergo est, quae liberat per sanguinem Christi, quia beatus ille, cui peccatum remittitur et venia donatur.”

Noter till ”Pastoralt”

³⁵ Luther höll en predikan i sitt hem 5 söndagen efter Trefaldighetsdagen 30 juni 1532. Sannolikt gjorde Georg Rörer anteckningar av den. 1559 gav Andreas Poach ut en Huspostilla som han utarbetat på basis av främst Rörers anteckningar. Denna översättning av dessa bearbetade predikoanteckningar är gjord från Kurt Alands Lutherutgåva på modern tyska, *Martin Luther. Gesammelte Werke*, band 8, s. 291ff. (enligt digitalversion publicerad av Directmedia, Berlin 2002).

Noter till ”Iakttagelser av samtiden”

³⁶ Se www.bokus.com/cgi-bin/P_campaign_show.cgi?c_id=98150 (hämtad 1/6 2013).

³⁷ Så t.ex. i bokens förord, och även i en intervju för CNN: ”99 percent of it is true. All of the architecture, the art, the secret rituals, the history, all of that is true, the Gnostic gospels. All of that is -- all that is fiction, of course, is that there's a Harvard symbolologist named Robert Langdon, and all of his action is fictionalized. But the background is all true.” Se <http://transcripts.cnn.com/TRANSCRIPTS/030525/sm.21.html> (hämtad 16/5 2013).

³⁸ En recensent gör sig lustig över den låga litterära kvalitén genom att härma den i *The Telegraph*, se www.telegraph.co.uk/-culture/10049454/Dont-make-fun-of-renowned-Dan-Brown.html (hämtad 16/5 2013).

³⁹ Inte sällan kritiserar och förlöjligas i moderna media en niddbild av kristendom, eller en av kyrkor förvrängd ”kristendom”, alldeles som om det vore fråga om äkta (=biblisk) kristendom.

⁴⁰ För *Da Vinci-kodens* vidkommande finns boken *Da Vinci-koden och Bibeln* av S. Erlandsson, som finns att köpa från t.ex. <http://shop.textalk.se/se/article.php?id=7969&art=2017873> (hämtad 16/5 2013).

Noter till ”Recensioner”

⁴¹ ”Wir sollten uns darüber im Klaren sein, dass dieses postmoderne Denken nicht nur in unserer entchristlichten Umwelt vorherrscht. Es ist inzwischen längst auch in unseren Gemeinden angekommen.” (s. 2)

⁴² De är alltså inga ”värstingar” i sin yttre livsföring. Här kanske det svenska ordet ”lagom” skulle vara på sin plats. Man ”sticker inte ut” utan är ”normal”.

⁴³ ”Sie gehen zwar sonntags mehr oder weniger regelmässig zum Gottesdienst. Aber sie denken nicht im Traum daran, alle Glaubenslehren ihrer

Kirche für richtig oder gut zu halten. (Das ist nicht nur bei Katholiken so, sondern auch in unserer Kirche.) Sie finden es nicht inkonsequent oder fragwürdig, zu einer bestimmten Kirche zu gehören, aber gleichzeitig manche von ihren zentralen Lehren oder praktische Folgerungen daraus abzulehnen. Sie finden es gut, dass die Kirche Orientierung gibt und auf Werte achtet, aber sie selbst praktizieren nur **die** Werte, die sie selbst für gut und richtig finden.” (s. 4)

⁴⁴ ”Das mag **ein** Angebot unter Tausenden sein. Aber als Christen sollten wir dazu stehen, dass das, was wir anzubieten haben, etwas Einmaliges ist, etwas das alle anderen Angebote bei weitem übertrifft.” (s. 4)

⁴⁵ Profeter som Jesaja, Jeremia och Hesekiel kan nämnas som exempel.

⁴⁶ Rom 16:25–27: ”Honom som förmår styrka er genom mitt evangelium, min förkunnelse om Jesus Kristus, enligt den avslöjade hemlighet som under oändliga tider har varit dold men nu har uppenbarats och genom profetiska Skrifter på den evige Gudens befallning gjorts känd, för att alla folk skall föras till trons lydning - Gud, den ende vise, tillhör äran, genom Jesus Kristus, i all evighet, amen.”

⁴⁷ Matt 28:18–20: ”Då trädde Jesus fram och talade till dem och sade: ’Jag har fått all makt i himlen och på jorden. Gå därför ut och gör alla folk till lärjungar! Döp dem i Faderns och Sonens och den helige Andes namn och lär dem att hålla allt vad jag har befallt er. Och se, jag är med er alla dagar intill tidens slut.’”

⁴⁸ T.ex. Matt 18:7: ”Ve över världen som förför. Förförelser måste komma, men ve den människa genom vilken förförelsen kommer.”

⁴⁹ Rom 16:17: ”Jag uppmanar er, bröder, att ge akt på dem som vållar splittring och kan bli er till fall, i strid mot den lära som ni har fått undervisning i. Vänd er bort från dem.”

⁵⁰ 2 Kor 6:3: ”Vi vill inte på något sätt väcka anstöt, för att vår tjänst inte skall smutskastas.”

⁵¹ Fil 1:27–28: ”Lev nu bara på ett sätt som är värdigt Kristi evangelium, så att jag, vare sig jag besöker er eller inte, får höra att ni står fasta i en och samme ande och i ett och samma sinne kämpar för tron på evangelium utan att på något sätt låta er skrämmas av motståndarna ...”

⁵² 1 Kor 14:40: ”Men låt allt ske på ett värdigt sätt och med ordning.”

⁵³ Det är dock fel att förändra i sig fria saker, om förändringen skulle medföra att biblisk lära och praxis lättare förväxlas med obiblisk lära och praxis och denna därmed enklare kan introduceras.

⁵⁴ S. 2–3.

⁵⁵ 1 Joh 2:10: ”Den som älskar sin broder förblir i ljuset, och i honom finns inget som leder till fall.”

Biblisk-lutherskt magasin utges av
 Institutet för biblisk-luthersk filologi
 Redaktör: Hermann Pihlajamaa
 Redaktionens adress:
 Storgatan 29, 592 30
 Vadstena

יהוה